

ДЕМОКРАТІЯ ОНЛАЙН: ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ

Петров Павло Григорович,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0001-9124-1763

У статті проаналізовано трансформацію політичної участі громадян у добу цифровізації державного управління. Розглядається феномен цифрової держави як нова форма функціонування демократичних інституцій, в основі якої лежить активне використання інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення прозорості, підзвітності та залучення громадян до процесу прийняття рішень. Дослідження зосереджене на концептах електронного урядування та цифрової демократії як складників сучасного демократичного процесу, а також на їхньому впливі на механізми політичної участі. Методологічну основу статті становить міждисциплінарний підхід, що поєднує політичну теорію, аналіз цифрових практик, емпіричні дані та порівняльний аналіз моделей електронної участі в окремих країнах. Виокремлюються ключові інструменти цифрової участі, зокрема електронне голосування (e-voting), онлайн-петиції, електронні консультації, бюджети участі та використання соціальних мереж для мобілізації громадян. Здійснено порівняльний аналіз практик цифрової демократії, що дає змогу виявити унікальні підходи та ефективність реалізації електронної участі в різних політичних і техніко-адміністративних умовах. Особливу увагу приділено виявленню ризиків та викликів, пов'язаних із цифровізацією демократії. Аргументовано, що для забезпечення сталого розвитку цифрової демократії необхідна поєднана дія технологічних інновацій, правового регулювання та підвищення цифрової культури громадян. Зроблено висновок про необхідність комплексного переосмислення ролі громадян в умовах цифрової держави, що має ґрунтуватися на етичних, інклюзивних і правових засадах. Подальші дослідження мають зосередитися на емпіричному вивченні ефективності цифрових інструментів участі та оцінці впливу цифровізації на політичну свідомість і залучення громадян.

Ключові слова: цифровізація, цифрова держава, цифрова демократія, політична участь, інформаційна безпека, цифрова нерівність, цифрове громадянство.

Petrov P. H. Online Democracy: Challenges and Opportunities for Political Participation in the Context of the Digital State

This article analyzes the transformation of citizens' political participation in the era of digitalization of public governance. It examines the phenomenon of the digital state as a new form of functioning democratic institutions, which is grounded in the active use of information and communication technologies (ICTs) to ensure transparency, accountability, and citizen engagement in decision-making processes. The study focuses on the concepts of e-governance and digital democracy as integral elements of modern democratic systems, as well as their influence on mechanisms of political participation. The methodological foundation of the article is an interdisciplinary approach that combines political theory, analysis of digital practices, empirical data, and a comparative analysis of e-participation models across various countries. The study highlights key digital participation tools, including electronic voting (e-voting), online petitions, electronic consultations, participatory budgeting, and the use of social media for civic mobilization. A comparative analysis of digital democracy practices is conducted, which allows for identifying unique approaches and the effectiveness of implementing e-participation under different political and administrative-technical conditions. Special attention is given to identifying risks and challenges associated with the digitalization of democracy. It is argued that sustainable development of digital democracy requires a joint effort that integrates technological innovation, legal regulation, and the enhancement of citizens' digital culture. The article concludes by emphasizing the need for a comprehensive rethinking of the role of the citizen within the digital state, based on ethical, inclusive, and legal foundations. Further

research should focus on empirically assessing the effectiveness of digital participation tools and evaluating the impact of digitalization on political awareness and citizen engagement.

Key words: digitalization, digital state, digital democracy, political participation, information security, digital divide, digital citizenship.

Актуальність дослідження.

У XXI ст. цифровізація стала не лише технологічним процесом, а й потужним чинником трансформації політичної участі громадян. Інформаційно-комунікаційні технології дедалі глибше інтегруються у функціонування держави, створюючи передумови для реалізації принципів прозорості, відкритості та підзвітності. Водночас попри розширення інструментарію для участі – від електронного голосування до онлайн-консультацій та цифрових петицій – не зникають і не зменшуються ключові виклики для демократії. Цифрова держава не є гарантією інклюзивності чи ефективності політичного залучення. Навпаки, зростає загроза цифрової нерівності, що унеможлиблює рівний доступ до участі значної частини населення. Окрім того, маніпулятивний контент, фейкові новини та deepfake-технології підривають довіру до демократичних інституцій і спотворюють процес формування політичної волі. Водночас спостерігається тенденція до поверхневого залучення – так званого кліктивізму, – який не трансформується в реальну політичну дію. Усе це ставить під сумнів не лише легітимність цифрових процедур, а й саму спроможність демократії функціонувати в нових умовах.

Таким чином, актуальною постає наукова проблема, а саме: яким чином цифровізація змінює структуру, якість та ефективність політичної участі громадян у демократичних державах та які виклики і перспективи це створює для сталого розвитку демократії.

Мета статті – з'ясування впливу цифровізації на форми, механізми та якість політичної участі громадян в умовах становлення цифрової держави, а також виявлення ключових викликів і перспектив для розвитку демократії у цифрову епоху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні використано низку фундаментальних і сучасних

джерел, що охоплюють як теоретичні, так і прикладні аспекти цифрової демократії. Теоретичну базу становлять праці Р. Дала, М. Кастеллса, Я. ван Дейка, які окреслюють еволюцію політичної участі в умовах інформаційного суспільства. Особливу увагу приділено концептам електронного урядування та цифрової демократії у працях А. Чедвіка, С. Коулмана, Ф. Банністера, що дає змогу аналізувати цифровізацію не лише як технічне нововведення, а як політичний процес зміни взаємодії між державою та громадянами. Доповненням до теоретичного підґрунтя є емпіричні дослідження і приклади з практики цифрової участі держав, що дають змогу провести порівняльний аналіз моделей е-демократії. Водночас у фокусі літератури – ризики цифровізації: зростання цифрової нерівності, маніпуляції через фейкові новини та зниження довіри до цифрових процедур. Праці з етики штучного інтелекту та концептуалізації цифрового громадянства розширюють міждисциплінарний підхід до аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному політичному дискурсі цифрова держава трактується як форма організації державного управління, у якій ІКТ інтегровані в усі сфери діяльності уряду для забезпечення прозорості, ефективності та участі громадян. Цей концепт тісно пов'язаний із поняттями електронного урядування та цифрової демократії. Електронне урядування передбачає використання ІКТ для модернізації адміністративних процесів і розширення доступу до державних послуг. Своєю чергою, цифрова демократія охоплює ширший спектр цифрових інструментів, що забезпечують участь громадян у політичному процесі, – від електронного голосування до онлайн-консультацій [3; 5]. Цифрова держава є не лише інструментом оптимізації, а й механізмом перетворення взаємодії між державою та суспільством. У цьому контексті важливо врахову-

вати потенціал цифрових технологій як інструменту емансипації громадян, а також ризики: централізацію даних, цифрову нерівність та алгоритмічну непрозорість [1, с. 107].

Політична участь історично розглядалась як фундаментальний елемент демократії. Р. Дал у своїй теорії поліархії підкреслює важливість інституційної доступності, участі та ефективного плюралізму як умов демократичного режиму [6]. У класичному розумінні політична участь включає голосування, участь у партіях, протестах, мітингах, зверненнях до посадовців тощо. Утім, ще до цифрової доби в політичній науці обговорювалися межі традиційної участі, питання апатії, деполітизації та зниження довіри до інституцій. Ці проблеми лише загострилися в умовах цифрової трансформації, яка хоча й надає нові канали участі, не завжди гарантує їх ефективність чи інклюзивність. У XXI ст. цифровізація змінює саму природу політичної участі. М. Кастеллс описує «мережеве суспільство», у якому інформаційні потоки стають ключовим ресурсом влади, а цифрові платформи – полем для політичної мобілізації [2]. Він стверджує, що Інтернет створює нові форми горизонтальної комунікації, які здатні об'єднувати людей без посередництва держави або традиційних ЗМІ. Своєю чергою, у науковому дискурсі акцентується увага на проблемі «кліктивізму» – поверхневої участі в політичному житті (наприклад, лайки або підписання петицій), яка може створити ілюзію залученості, але не завжди призводить до реальних змін [21]. Інші дослідники, як-от Ян ван Дейк, пропонують концепт «цифрової участі» (digital participation), які враховують як можливості, так і бар'єри, зокрема освітні, технічні та соціальні [20].

У цифрову епоху класичні механізми участі громадян у політичному житті суттєво змінюються, набуваючи нових форм та інструментів. Електронні голосування, онлайн-петиції, цифрові консультації, участь у бюджетному плануванні, а також активність у соціальних мережах – усе це формує нову політичну

реальність, у якій можливості для взаємодії із владою значно розширилися.

Одним із найбільш обговорюваних інструментів цифрової демократії є електронне голосування (e-voting). Ця технологія дає змогу проводити вибори в онлайн-форматі, що суттєво підвищує зручність для виборців, особливо тих, хто перебуває за кордоном, має обмеження у пересуванні чи проживає у віддалених регіонах. Наприклад, в Естонії така система функціонує вже понад десятиліття, і на виборах 2023 р. понад 50% громадян скористалися саме електронним голосуванням [16]. Хоча такі рішення сприяють мобільності виборців, вони також викликають занепокоєння з приводу прозорості, безпеки та довіри до результатів голосування.

Так само важливим інструментом стали електронні петиції, які дають змогу громадянам швидко і масово мобілізуватися навколо певної проблеми. Платформи на кшталт державних ресурсів петицій (як у випадку з Україною) дають можливість легально впливати на порядок денний органів влади. Наприклад, успішні петиції в Україні вже неодноразово ставали підставою для розгляду у Верховній Раді чи місцевих радах. Окрім голосування, цифровізація дає змогу брати участь у процесі формування політик через електронні консультації та бюджети участі. У багатьох містах Європи запроваджено системи електронного голосування за проекти, що фінансуються з міського бюджету. Цей інструмент посилює демократичну участь на місцевому рівні, оскільки дає змогу громадянам безпосередньо впливати на те, як витрачаються кошти громади [9]. Водночас платформи онлайн-консультацій дають змогу долучитися до обговорення законопроектів, нормативних актів або змін у публічній політиці.

Окремої уваги заслуговує роль соціальних мереж у сучасній політичній мобілізації. Facebook, X (Twitter), Instagram, TikTok перетворилися на платформи для політичної комунікації, об'єднання громадян і навіть організації протестів. Під час масових виступів у Гонконгу, а також протестів у Фран-

ції чи Ірані соціальні мережі відігравали ключову роль в організації дій, координації та інформуванні. Однак така динаміка має й негативні тенденції, а саме: платформи стають інструментами для маніпуляцій, дезінформації та кібервтручання у вибори. У 2025 р. в Канаді спостерігалось стрімке зростання фейкового політичного контенту перед виборами, що викликало тривогу серед уряду та громадськості [19].

Проте всі ці інструменти матимуть реальну цінність лише за умови цифрової інклюзії – забезпечення рівного доступу всіх громадян до цифрової інфраструктури та знань. Соціальні, економічні, вікові й регіональні розриви продовжують обмежувати участь великої частини населення у політичному житті. Дослідження показують, що доступ до якісного Інтернету та цифрової освіти прямо корелює з рівнем залучення громадян до політичного процесу [18]. Таким чином, цифрова трансформація демократії вимагає не лише технологічних інновацій, а й активної політики соціального включення.

Цифрова трансформація суспільства, без сумніву, відкриває нові можливості для політичної участі, але водночас висуває низку серйозних викликів для функціонування демократії. Одним із найактуальніших питань залишається цифрова нерівність, яка дедалі більше впливає на інклюзивність демократичних процесів. Відсутність доступу до Інтернету, низький рівень цифрової грамотності, обмежений доступ до цифрових пристроїв – ці чинники виключають мільйони людей із можливості повноцінної участі у політичному житті. Таке виключення набуває системного характеру й посилює вже існуючі соціальні бар'єри між економічно забезпеченими громадянами і тими, хто перебуває на периферії цифрового світу. У глобальному вимірі це особливо актуально для країн Глобального Півдня, але подібна нерівність простежується і в межах цифровізаційно розвинених держав. Окрім структурних бар'єрів, що обмежують доступ, цифрове середовище також стало інструментом маніпуляції

свідомістю. Однією з найнебезпечніших тенденцій останніх років є поширення дезінформації, фейкових новин та deepfake-технологій, які використовуються для формування спотвореного уявлення про політичні події або кандидатів. Завдяки розвитку штучного інтелекту можливості для створення правдоподібного, але абсолютно хибного контенту зросли в рази. Такі форми інформаційної агресії, особливо за підтримки зовнішніх державних чи корпоративних гравців, становлять пряму загрозу для легітимності демократичних інститутів.

У цьому контексті важливо звернути увагу на зміну характеру самої участі. Соціальні мережі та цифрові платформи створили передумови для швидкої мобілізації великої кількості людей, але паралельно сприяли поверхневій формі взаємодії – кліктивізму. Цей термін позначає участь, яка зводиться до одноразових дій: підписання петиції, лайкування поста або репосту. Така форма участі дає відчуття залученості, але часто не трансформується в реальні політичні дії чи структурні зміни. Ба більше, вона здатна розмивати межу між символічним та практичним і тим самим знижувати загальний рівень політичної активності. Згідно з дослідженнями, попри високу залученість молоді до цифрових платформ лише невеликий відсоток користувачів переходить до офлайн-участі, наприклад у вигляді волонтерства в партійних кампаніях або громадських ініціативах [15].

Ще одним складним питанням є легітимність нових цифрових процедур. У міру того, як усе більше елементів виборчих процесів переходять в онлайн, зростає суспільна увага до проблем безпеки, прозорості та довіри. Електронне голосування, з одного боку, підвищує зручність і доступність виборів, з іншого – викликає сумніви щодо можливостей зовнішнього втручання, технічних збоїв і фальсифікацій. Прецедент у Швейцарії, де у 2019 р. було припинено впровадження e-voting через виявлені вразливості в системі, демонструє реальність таких ризиків [7]. При цьому

довіра до цифрових процедур багато в чому залежить не лише від технічної досконалості, а й від прозорості процесу, доступності інформації про нього та залучення громадян до його обговорення. Як свідчить дослідження, проведене в 2024 р., навіть незначне відчуття відчуження від процедур голосування може суттєво знизити рівень довіри до держави як такої [14].

Таким чином, цифровізація демократії – це не лише інструмент розширення участі, а й джерело нових ризиків. Ці виклики потребують не тільки технологічних, а й політичних, правових та етичних відповідей, щоб забезпечити збереження демократичних принципів у новій цифровій реальності.

У контексті цифрової трансформації демократії Естонія, Німеччина та Україна демонструють різні підходи до впровадження електронних інструментів участі громадян у політичному житті. Естонія є піонером у сфері електронного голосування, запровадивши систему i-Voting ще у 2005 р. Ця система дає змогу громадянам голосувати онлайн, використовуючи електронні ідентифікаційні картки, що забезпечує безпеку та анонімність виборчого процесу. У 2023 р. понад 51% виборців скористалися цією системою, що свідчить про високий рівень довіри до цифрових виборчих процедур [8]. Німеччина хоча і не впровадила електронне голосування на національному рівні, активно розвиває платформи для електронної участі громадян у прийнятті рішень. Зокрема, ініціативи, спрямовані на створення інклюзивних та демократичних форм цифрової участі, сприяють залученню громадськості до процесів управління та формування політики [10]. В Україні цифровізація державних послуг активно розвивається через платформу «Дія», яка надає громадянам доступ до понад 90 цифровізованих державних послуг. Окрім того, «Дія» експериментує із цифровим голосуванням, наприклад під час національних опитувань та відбору представників на міжнародні конкурси [4]. Запуск електронних петицій через «Дію» також

став важливим кроком у розвитку електронної демократії в Україні [17].

У контексті цифрової трансформації демократії важливо розглянути перспективи подолання цифрових розривів, розвиток регуляторної політики в галузі інформаційних технологій та формування нових форм цифрового громадянства. Подолання цифрового розриву є ключовим завданням для забезпечення рівного доступу громадян до цифрових ресурсів та участі в демократичних процесах. Ініціативи, спрямовані на розширення Інтернет-покриття, забезпечення доступу до цифрових пристроїв та підвищення цифрової грамотності можуть значно зменшити цей розрив. Наприклад, надання субсидій та стимулів для впровадження цифрових технологій у сільських та малозабезпечених районах сприяє більш широкому залученню громадян до цифрового простору [11]. Регуляторна політика в галузі інформаційних технологій повинна відповідати викликам, що виникають у зв'язку з розвитком цифрових платформ та штучного інтелекту. Зокрема, необхідно забезпечити прозорість алгоритмів, захист персональних даних та запобігання маніпуляціям у цифровому середовищі. Розроблення нормативних актів, які враховують права людини, демократію та верховенство права, є важливим кроком у цьому напрямі [12]. Формування нових форм цифрового громадянства передбачає активну участь громадян у цифровому просторі, використання технологій для взаємодії з урядом та суспільством, а також розвиток цифрової етики та відповідальності. Це включає у себе не лише технічні навички, а й розуміння прав та обов'язків у цифровому середовищі, що сприяє більш глибокій та усвідомленій участі в демократичних процесах [13].

Висновки. Цифровізація демократичних процесів, зокрема розвиток цифрової держави, істотно змінює традиційні уявлення про політичну участь громадян. ІКТ відкривають нові можливості для включення громадян до процесу прийняття рішень через такі інструменти, як електронне голосу-

вання, онлайн-петиції, платформи електронних консультацій і соціальні мережі. Ці інструменти розширюють політичний простір і знижують бар'єри доступу до участі, особливо для груп, які раніше були виключені з політичного процесу.

Проте одночасно з можливостями цифрове середовище породжує й низку серйозних викликів для демократії: цифрова нерівність, феномен кліктивізму, стрімке зростання поширення фейкової інформації, deepfake-контенту тощо. Окремим викликом є легітимність цифрових процедур, зокрема електронного голосування, яка залежить не лише від технічної безпеки, а й від прозорості, відкритості та зрозумілості цих процесів для громадян. Недовіра до нових форм участі може зумовити відчуження громадян від політики, що суперечить самому духу демократії.

Демократичні інститути повинні адаптуватися до цифрової реальності не лише шляхом технічних інновацій, а й через забезпечення справедливого доступу до цифрових ресурсів, розвиток цифрової грамотності, а також формування етичної культури відповідального цифрового громадянства. Для забезпечення стійкого розвитку цифрової демократії необхідна цілісна регуляторна політика, яка базується на принципах прав людини, прозорості, інклюзії та підзвітності.

Подальші дослідження можуть зосередитися на емпіричному аналізі ефективності конкретних цифрових інструментів участі, вивченні впливу цифрової комунікації на політичну активність різних соціальних груп, а також розробленні моделей оцінювання довіри до цифрових демократичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bannister F., Connolly R. Defining E-Governance. *Electronic Government, an International Journal*. 2012. Vol. 9, No. 2. P. 99–113. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2979/eservicej.8.2.3> (дата звернення: 16.01.2025).
2. Castells M. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press, 2012. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2019/11/Networks-of-Outrage-and-Hope-Social-Movements-in-the-Internet-Age-Manuel-Castells.pdf> (дата звернення: 21.01.2025).
3. Chadwick A. *Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
4. CIGI. In the Midst of War, Ukraine Is Digitizing Democracy. 2023. URL: <https://www.cigionline.org/articles/in-the-midst-of-war-ukraine-is-digitizing-democracy/> (дата звернення: 03.03.2025).
5. Coleman S., Blumler J. *The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/internet-and-democratic-citizenship/E4B535E0EC5CA5F8623274F6167D356F> (дата звернення: 03.03.2025).
6. Dahl R.A. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press, 1971. URL: [http://213.55.90.4/admin/home/Dmu%20Academic%20Resource/Postgraduate%20Studies/Political%20Science/Robert%20A.%20Dahl%20-%20Polyarchy_%20Participation%20and%20Opposition-Yale%20University%20Press%20\(1972\).pdf](http://213.55.90.4/admin/home/Dmu%20Academic%20Resource/Postgraduate%20Studies/Political%20Science/Robert%20A.%20Dahl%20-%20Polyarchy_%20Participation%20and%20Opposition-Yale%20University%20Press%20(1972).pdf) (дата звернення: 16.01.2025).
7. Democracy Technologies. Online Voting: The Essentials. 2023. URL: <https://democracy-technologies.org/voting/online-voting-the-essentials/>
8. e-Estonia. e-Democracy & Open Data. 2023. URL: <https://e-estonia.com/solutions/e-governance/e-democracy/>
9. European Movement International. Citizens' Participation in the Digital Age: E-Democracy. 2021. URL: <https://europeanmovement.eu/policy/citizens-participation-in-the-digital-age-e-democracy/>
10. FZI. Digital Democracy and Participation. 2025. URL: <https://www.fzi.de/en/research/research-focuses/digital-democracy-and-participation/> (дата звернення: 21.01.2025).
11. Govstack. How Governments Can Bridge the Digital Divide? 2023. URL: <https://www.govstack.com/resources/posts/bridge-the-digital-divide-effectively/>

12. Leslie D., Burr C., Aitken M., Katell M., Briggs M., Rincon C. Human Rights, Democracy, and the Rule of Law Assurance Framework for AI Systems: A Proposal. 2022. URL: <https://arxiv.org/abs/2202.02776> (дата звернення: 03.01.2025).
13. Mossberger K., Tolbert C.J., McNeal R.S. Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation. Cambridge, MA: MIT Press, 2008.
14. Nature. How Voting Rules Impact Legitimacy. Humanities and Social Sciences Communications. 2024. Vol. 10, No. 1. URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-024-03056-8> (дата звернення: 03.01.2025).
15. Nouse. Clicktivism: Is Social Media Driving Superficial Political Engagement? 2024. URL: <https://nouse.co.uk/articles/2024/11/03/clicktivism-is-social-media-driving-superficial-political-engagement> (дата звернення: 11.02.2025).
16. Polyas. Digital Democracy. 2023. URL: <https://www.polyas.com/about-polyas/digital-democracy> (дата звернення: 01.03.2025).
17. President of Ukraine. President: Ukraine Takes the First Step Towards E-Democracy – Diia Portal Launches E-Petitions. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/prezident-ukrayina-robit-pershij-krok-do-elektronnoyi-demokr-68485> (дата звернення: 24.03.2025).
18. Sociological Science. Bridging the Digital Divide Narrows the Participation Gap. 2023. URL: https://sociologicalscience.com/download/vol_11/march/SocSci_v11_214to232.pdf
19. The Guardian. Dramatic Rise in Fake Political Content on Social Media as Canada Prepares to Vote. 2025. URL: <https://www.theguardian.com/world/2025/apr/18/canada-fake-political-content-social-media> (дата звернення: 16.01.2025).
20. van Dijk J.A.G.M. The Network Society: Social Aspects of New Media. London: Sage Publications, 2006. URL: https://forschungsnetzwerk.ams.at/dam/jcr%3A8a671e75-c945-4784-a438-15a889cf24da/The_Network_Society-Jan_van_Dijk.pdf (дата звернення: 24.02.2025).
21. White M. Clicktivism is Ruining Leftist Activism. The Guardian. 2010. 12 August. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/aug/12/clicktivism-ruining-leftist-activism> (дата звернення: 24.02.2025).

REFERENCES:

1. Bannister, F., & Connolly, R. (2012). Defining E-Governance. *Electronic Government, an International Journal*, 9(2), 99–113. <https://www.jstor.org/stable/10.2979/eservicej.8.2.3> (accessed: 16.01.2025).
2. Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press. <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2019/11/Networks-of-Outrage-and-Hope-Social-Movements-in-the-Internet-Age-Manuel-Castells.pdf> (accessed: 21.01.2025).
3. Chadwick, A. (2006). *Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies*. Oxford: Oxford University Press.
4. CIGI. (2023). In the Midst of War, Ukraine Is Digitizing Democracy. <https://www.cigionline.org/articles/in-the-midst-of-war-ukraine-is-digitizing-democracy/> (accessed: 03.03.2025).
5. Coleman, S., & Blumler, J. (2009). *The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/internet-and-democratic-citizenship/E4B535E0EC5CA5F8623274F6167D356F> (accessed: 03.03.2025).
6. Dahl, R.A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press. [http://213.55.90.4/admin/home/Dmu%20Academic%20Resource/Postgraduate%20Studies/Political%20Science/Robert%20A.%20Dahl%20-%20Polyarchy_%20Participation%20and%20Opposition-Yale%20University%20Press%20\(1972\).pdf](http://213.55.90.4/admin/home/Dmu%20Academic%20Resource/Postgraduate%20Studies/Political%20Science/Robert%20A.%20Dahl%20-%20Polyarchy_%20Participation%20and%20Opposition-Yale%20University%20Press%20(1972).pdf) (accessed: 16.01.2025).
7. Democracy Technologies. (2023). Online Voting: The Essentials. <https://democracy-technologies.org/voting/online-voting-the-essentials/>
8. e-Estonia. (2023). e-Democracy & Open Data. <https://e-estonia.com/solutions/e-governance/e-democracy/>
9. European Movement International. (2021). Citizens' Participation in the Digital Age: E-Democracy. <https://europeanmovement.eu/policy/citizens-participation-in-the-digital-age-e-democracy/>

10. FZI. (2025). Digital Democracy and Participation. <https://www.fzi.de/en/research/research-focuses/digital-democracy-and-participation/> (accessed: 21.01.2025).
11. Govstack. (2023). *How governments can bridge the digital divide?* <https://www.govstack.com/resources/posts/bridge-the-digital-divide-effectively/>
12. Leslie, D., Burr, C., Aitken, M., Katell, M., Briggs, M., & Rincon, C. (2022). *Human rights, democracy, and the rule of law assurance framework for AI systems: A proposal*. <https://arxiv.org/abs/2202.02776> (accessed: 03.01.2025).
13. Mossberger, K., Tolbert, C. J., & McNeal, R. S. (2008). *Digital citizenship: The internet, society, and participation*. Cambridge, MA: MIT Press.
14. Nature. (2024). How voting rules impact legitimacy. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1). <https://www.nature.com/articles/s41599-024-03056-8> (accessed: 03.01.2025).
15. Nouse. (2024). Clicktivism: Is social media driving superficial political engagement? <https://nouse.co.uk/articles/2024/11/03/clicktivism-is-social-media-driving-superficial-political-engagement> (accessed: 11.02.2025).
16. Polyas. (2023). *Digital democracy*. <https://www.polyas.com/about-polyas/digital-democracy> (accessed: 01.03.2025).
17. President of Ukraine. (2021). *President: Ukraine takes the first step towards e-democracy – Diia portal launches e-petitions*. <https://www.president.gov.ua/en/news/prezident-ukrayina-robit-pershij-krok-do-elektronnoyi-demokr-68485> (accessed: 24.03.2025).
18. Sociological Science. (2023). Bridging the digital divide narrows the participation gap. *Sociological Science*, 11, 214–232. https://sociologicalscience.com/download/vol_11/march/SocSci_v11_214to232.pdf
19. The Guardian. (2025). Dramatic rise in fake political content on social media as Canada prepares to vote. <https://www.theguardian.com/world/2025/apr/18/canada-fake-political-content-social-media> (accessed: 16.01.2025).
20. van Dijk, J.A.G.M. (2006). *The network society: Social aspects of new media*. London: Sage Publications. https://forschungsnetzwerk.ams.at/dam/jcr%3A8a671e75-c945-4784-a438-15a889cf24da/The_Network_Society-Jan_van_Dijk.pdf (accessed: 24.02.2025).
21. White, M. (2010, August 12). Clicktivism is ruining leftist activism. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/aug/12/clicktivism-ruining-leftist-activism> (accessed: 24.02.2025).